

Hoe dat Swartbroeck den rector bekoomen heeft

of de stichting van een rectoraat en rectorij in de 18e eeuw

door Drs. Emile Haanen

Inleiding

Het aantal gebouwen in onze gemeente dat een plaats heeft verworven op de rijksmonumentenlijst bedraagt amper veertig. Ongeveer de helft hiervan zijn woonhuismonumenten, waarvan het overgrote deel gelegen is binnen de singels en een drietal op de Biest. Voor het uitgestrekte buitengebied van Weert resteert het schaamele aantal van vier.

Een van deze vier woningen is de voormalige pastorie¹ van Swartbroek, gelegen aan de weg van Swartbroek naar Tungelroy en grenzend aan het landgoed "De Krang". Dit gebouw, dat thans aan de rand van het dorp gesitueerd is, valt niet alleen op door zijn hoogte en grootte, maar ook vanwege zijn sobere schoonheid.

Aan de bouw van de pastorie met de gevelankers A 1782, zijn langdurige procedures vooraf gegaan.

Processen die erop gericht waren dat Swartbroek een eigen zielzorger zou krijgen.

Dit artikel zal ingaan op welke wijze in Swartbroek een rectoraat² tot stand is gekomen met gevolg dat het dorp een monumentaal pand bezit.

Het verzoek aan de bisschop

In de Tungelroyse kroniek³ van Jan Moonen lezen we:

*"het gehugt Swartbroeck heeft eerste begonst om eene priester ofte kapelaan te mogen hebben het welck zej naar langen teijt verkreegen hebben – want ick heb den kapelmeester van Swartbroeck hooren zeggen met naam Hubertus Brueckkers dat zej daar meede bezig waren geweest omtrent de twelf jaaren."*⁴

Wat de kapelmeester vertelde is niet bezijden de waarheid.

Op 20 maart 1770⁵ vond een eerste gesprek plaats met als thema, welke wegen de Swartbroeker mensen konden bewandelen om de beschikking te krijgen over een eigen, zo dringend gewenste, priester. Het onderhoud vond plaats tussen de kapelmeesters van Swartbroek en advocaat Alexander Costerius⁶, eigenaar van het landgoed "De Krang".

Drie maanden later vindt er opnieuw een bespreking plaats. De Swartbroeker gemeenschap zal zich daarna diepgaand beraden hebben over de te nemen stappen, aangezien er twee jaar lang geen activiteiten meer ondernomen worden.

Met uitzondering dan van een brief van de advocaat van 25 mei 1771 gericht aan de kapelmeesters.

In 1772 wordt na een bespreking, gehouden op 26 mei, de knoop doorgehakt. De *"semptelijke nabuijren ende ingesentenen van Swartbroeck, gehuchte van de buijtenije⁷ van Weert"* besluiten een uitvoerig en gemotiveerd verzoekschrift bij de bisschop van Roermond in te dienen.

Eigenlijk zijn er twee verzoekschriften; één opgesteld door een van de inwoners van Swartbroek en één van hun advocaat Costerius.

Het eerste is niet ondertekend en vrij kort geformuleerd. Het gaat in op de vraag waarom de inwoners van Swartbroek nu zo dringend een eigen priester willen hebben. Op de eerste plaats

*"door de wijdt afgelegentheijt van de prochijale kerck van Weert, want het is ten mijnsten vijf quartier van de prochije kerk, soo dat de oude lijeden en grootgaende⁸ vrouwen en oock vrouwen die kindere sijugen en oock voor die kindere die in de catijchijmsus moeten gaan bij wijnter tijden daer niet en konnen koomen."*⁹

Dat is nog niet alles, want het is bovendien

*"seer eelendigh met sijecke en krancke te berichten¹⁰..., bij nachten en onbequaem tijden en bij wijnter, door de onbequaemheijt van den wegh soo datter al differente¹¹ sijen gestorven sonder kercken rechten te connen ontfangen."*¹²

Tenslotte verzoeken de bewoners *"den hoogwerden"* om geldelijke middelen; zelf zullen ze de aan te stellen zielzorger de jaarlijkse opbrengst van een fundatie¹³ ter hand stellen ter waarde van ongeveer vijftig patacons¹⁴.

Uit dit laatste blijkt duidelijk dat de Swartbroeker bevolking aanbiedt om bij te dragen in de kosten van levensonderhoud van de rector. Alléén kunnen ze het niet financieren, daarvoor is vijftig patacons veel te weinig.

Het tweede rekest van de hand van Costerius is ondertekend door en ten dele voor de 27 naburen; het dateert van 8 augustus 1772 en omvat 26 bladzijden, inclusief de bijlagen. Costerius onderbouwt en documenteert zijn verzoekschrift dus degelijk.

Hij herhaalt tevens de inhoud van het eerste rekest op een wat zakelijker wijze. Zijn pleidooi komt op het volgende neer.

Swartbroek telt 25 woningen, 150 communicanten en is op vijf kwartier gaans van de St. Martinuskerk gesitueerd. Tussen Swartbroek en Weert is niet alleen een *"quaede wegh"*, maar er zijn ook pelen en moerassen aan te treffen. Hierdoor kunnen 's winters zelfs gezonde mensen kwalijk de mis, preek of catechismus horen op de zon- en feestdagen.

Volgens het Concilie van Trente zijn de hierboven opgesomde feiten van voldoende gewicht om de bisschop van de noodzakelijkheid van een nieuwe parochie te overtuigen, laat staan van de oprichting van slechts een rectoraat.

Door de hierboven genoemde omstandigheden kan het voorts gebeuren, dat veel inwoners niet behoorlijk onderwezen worden in de christelijke leer, dat zieken de sacramenten niet ontvangen en dat kinderen niet gedoopt worden.

Dit is de gratie

A. Costerius vi infra posita signa
: die de

dise naar volgende sijnde naebueren	malhijß gerats
peter keulen	phe ruppjacobus bollart
mattus aen den	peter leyon
pieter malhijßen	peter kendoornas
mathys foris	sveten kolen
wilhelmus korsten	mattus ruppens
jodanus mertens	marten schroen
wilni ghenen	reijnard koren
Jacoups stratamans	hübert brükers
die prinsen	benauw mertens
henrick van den bedyk	jan brückers
mattys korden	kenderick schaken
jacobus poirwels	peter aenz
getroet pleunig	
Joseph caris	

Handtekeningen van de naburen en Costerius.

Costerius stelt, dat het volgens de vermaarde canonist¹⁵ Van Espen¹⁶ geen pas geeft eerst het kalf te laten verdrinken en vervolgens de put te dempen. Met andere woorden, voor oprichting van een nieuwe parochie of nog minder oprichting van een rectoraat is het niet nodig, dat er eerst inwoners moeten sterven zonder voorzien te zijn van de laatste sacramenten. Nee, het is veel beter zulke droevige gebeurtenissen te voorkomen.

Toch weet iedereen, dat dit soort droevige voorvallen meerdere keren zijn gebeurd. Enkele inwoners van Swartbroek zijn, voordat de kapelaans uit Weert gearriveerd waren, gestorven.

Swartbroek doet, behalve een verzoek, ook een aanbod. Costerius vermeldt, dat de kapel van Sint Cornelis inkomsten krijgt uit de fundatie, gesticht bij testament door Helena Mertens. Zij heeft daartoe een bedrag van 1300 patacons gelegateerd. Daarbij komt nog een stichting van Peter Keulen, groot 500 patacons. Deze 1800 patacons brengen 48 patacons aan rente op. Uit andere bronnen heeft de kapel nog een inkomen van 18 gulden Luiks. Bijgevolg bedragen de revenuen van de kapel de "alinghe"¹⁷ som van 52½ patacon.

Het bedrag, genoemd in het eerste verzoekschrift, wordt hier dus nauwkeurig omschreven. Al deze inkomsten bieden de verzoekers aan als bijdrage in de kosten van het rectoraat.

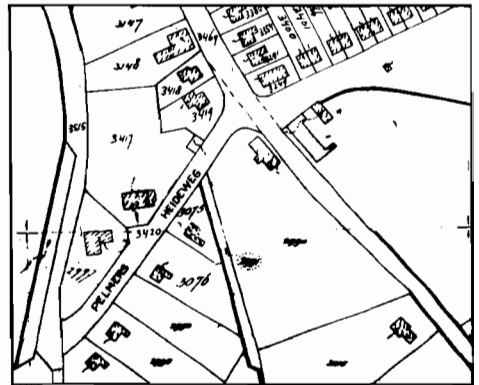
Costerius vermeldt tevens, dat de regering in Brussel het genoemde testament op alle punten en onderdelen bij octrooi heeft goedgekeurd.

Voor de geldigheid van dit testament is deze goedkeuring een vereiste. In de volgende paragraaf zal verder worden ingegaan op het testament en octrooi.

Swartbroek kan de toekomstige rector nog meer bieden dan wat geld alleen. Om een zo noodzakelijk als godvruchtig werk als de oprichting van een rectoraat te ondersteunen, presenteren de inwoners een bouwplaats met tuin. Deze is gelegen vlakbij de kapel, in het midden van het gehucht. De bouwplaats –waarschijnlijk op "gemeente"-grond– kost hun natuurlijk niets; daarom bieden de inwoners "uijt puijre generositeijt" tevens aan op hun kosten een passend huis voor de toekomstige rector te bouwen.

Kadastrale situatie ± 1820.
De positie ligt op 435/436/437/1429.

Kadastrale situatie ± 1980.
De positie ligt op nr. 3417.

Costerius gaat bij dit –uitdrukkelijk eenmalige– aanbod tamelijk ver; de bouwkosten –zelfs als men in eigen beheer bouwt– zijn voor de beslist niet rijke Swartbroekenaren vrij hoog.

Is het aanbod van Costerius daarom eenmalig?

Een bijdrage van 52½ patacon is niet voldoende om de rector van een passend inkomen te voorzien. Daarom gaat Costerius ervan uit, dat de pastoor van Weert of de geestelijke tiendenaar¹⁸ dit bedrag zullen aanvullen.

Hier wijkt de advocaat terecht af van de inhoud van het eerste rekest, waar nog een beroep werd gedaan op de bisschop. Het bisdom heeft geen taak in subsidiëring van de lokale geestelijkheid. Costerius klopt op de goede deuren aan.

De inwoners, zo schrijft de advocaat, zijn ervan overtuigd, dat als Swartbroek een rectoraat wordt, het aantal woningen zal toenemen. Bovendien zullen heidevelden en andere woeste gronden eerder tot ontginning gebracht worden. Dit tot voordeel van hare majesteit en de gemeenschap. Tenslotte concludeert Costerius dat de Swartbroeker bevolking van mening is "groot recht te hebben van te vraeghen eenen priester, qui habet curat animarum¹⁹, ende in het geseijdt gehucht moet woonen."²⁰

De inwoners zijn al tevreden met een rector. Zij verzoeken de bisschop de fundatie van Helena Mertens goed te keuren en vervolgens de fundatie te gebruiken voor de oprichting van een rectoraat in Swartbroek.

Het testament van Helena Mertens²¹

Verschillende malen is de fundatie van Helena Mertens ter sprake gekomen. We zullen er aandacht aan schenken, omdat het de financiële basis vormt van het verzoek.

Helena Mertens was begijn in Roermond. Zij stierf aldaar in 1756. Welke relatie zij had met Swartbroek is niet bekend. In de doopregisters van Weert komt zij in ieder geval niet voor.

Op 29 september 1750 laat zij haar testament opmaken voor het Hof van Gelderland²² te Roermond om –zo luidt de gebruikelijke formule– *”datter niet sekerder en is als de doot ende niet insekerder als de uijre des selfts, ende daeromme niet willen scheijden uijt dit jammerdal der traenen,”* zonder op een behoorlijke wijze haar goederen vermaakt te hebben.

Ze schenkt het grootste deel van haar bezit aan de kapel van Swartbroek.

Met het oog op de lengte van het testament zullen we ons beperken tot de relevante passages.

Helena Mertens wil dat iedere zondag in de kapel van Sint Cornelis een mis opgedragen wordt. Hiervoor legateert zij een rentebrief ten bedrage van 400 patacons staande op de gemeente Nedercruchten²³.

Iedere zondag zullen er verder na het voorlezen van het evangelie tot het einde van de mis drie onze vaders en weesgegroeten gebeden worden. De eerste voor de zielen in het vagevuur, de tweede om niet verrast te worden door een plotselinge dood en de derde serie voor het behoud van de veldvruchten. Gedurende zes weken in de oogsttijd is dit laatste gebed niet nodig. Voorts dient ook de katechismus onderwezen te worden in Swartbroek.

Helena vermaakt voor deze activiteiten een rentebrief van 200 patacons op de gemeente Nedercruchten.

Behalve op zondag, zal er ook op vrijdag een mis gelezen moeten worden. Na afloop van deze mis zal dan de litanie van de Zoete Naam Jezus gebeden worden, gevolgd door vijf paternosters en avemaria's ter ere van de vijf bloedige wonden van Jezus en tevens om verlost te worden van alle zonden. Hiervoor schenkt het begijn-tje een rentebrief van 400 patacons ten laste van baron De Lobos, heer van Elmp²⁴. Ten laatste legateert zij nog eens drie rentebrieven van ieder 100 patacons; de eerste ten laste van de genoemde baron, de tweede op de gemeente Nedercruchten en de derde ten laste van Willem Schreurs en Trincken Mooren te Haelen²⁵. De laatste 300 patacons dienen door de kapelmeester Peter Keulen en de inwoners van Swartbroek aangevuld te worden met een bedrag van 100 patacons.

Deze 400 patacons worden door Helena Mertens bestemd om op dinsdag een mis te lezen, gevolgd door het geven van de zegen, het bidden van de litanie van Onze Lieve Vrouw en het bidden van drie onzevaders en weesgegroeten tot dezelfde intentie als die van zondags. De opdracht voor de geestelijke is hiermee nog niet voltooid; hij moet op de dag van Maria Boodschap²⁶ een mis opdragen tot intentie van de testatrice.

De uitvoering van het gewenste zal een aanvang nemen na haar dood, en wel voor eeuwig. Er mag hooguit een onderbreking plaatsvinden van vijf jaar ingeval een of twee van haar achterneven voor priester willen gaan leren.

De rente van de fundatie fungeert dan als studiebeurs.

Tot vergevers en directeuren van de stichting benoemt Helena Mertens de kapelmeester en de naburen van Swartbroek.

Zij dragen er zorg voor, dat gelden afkomstig van afgeloste rentebrieven opnieuw op goede onderpanden uitgezet worden.

De testatrice verplicht de vergevers dat zij bij voorrang aan haar vrienden opdracht zullen geven tot het opdragen van de missen en het onderwijzen van de catechismus. Uiteraard alleen als deze vrienden bevoegd zijn. In ieder geval mogen alle genoemde taken nooit buiten Swartbroek uitgevoerd worden.

Het testament werd gehandmerkt door Helena Mertens, die, zoals zovelen in die tijd, niet kon lezen of schrijven. Twee raadsleden van het hof te Roermond, te weten A.H. Tackoen en G.J. Luijtgens,²⁷ en de griffier S.A. Ramaeckers ondertekenden het. Ter acceptatie van deze stichting ondertekende de pastoor en deken van Weert P. Boogaerts²⁸ eveneens.

Het wachten was nu op de zekere dood van Helena Mertens. Deze arriveerde op 18 december 1756.

Het testament zou geëxecuteerd kunnen worden, ware het niet dat keizerin-koningin Maria Theresia, mede in haar kwaliteit als hertogin van Gelderland, op 15 september 1753 een edict²⁹ had uitgevaardigd. Het was voortaan verboden om zonder octrooi van de burgerlijke overheid een instelling in dode hand op te richten. Dit betekende, dat bij de regering in Brussel om toestemming gevraagd moest worden om de fundatie van Helena Mertens te mogen oprichten.

Na de dood van het begijntje werd dan ook bij hare majesteit het gewenste octrooi aangevraagd.³⁰ Dit verzoekschrift van de inwoners van Swartbroek memoreert dezelfde feiten over het gehucht als het verzoekschrift van Costerius van 1772, gericht aan de bisschop. Nieuw is evenwel de opmerking dat de voorzaten van de Swartbroekenaren de Corneliskapel hebben gebouwd om daarin van tijd tot tijd een mis op zon- en feestdagen te laten opdragen; een gebruik dat de verzoekers totnogtoe voortgezet hebben.

In ieder geval, zo vervolgt het rekest, heeft Helena Mertens uit genegenheid voor de kapel en uit ijver voor de godsdienst een zondagse en twee doordeweekse missen gefundeerd, aan te vullen met catechesatie voor de jeugd en andere werken. Hiertoe heeft zij 1100 patacons gelegateerd. Dat is dus 200 patacons minder, dan de 1300 die in het testament genoemd worden. Twee rentebrieven, namelijk die op Schreurs en Mooren en een van 100 patacons op Nedercruchten komen in dit verzoekschrift niet voor.

Misschien is dit het gevolg van een fout van de opsteller van het verzoekschrift. Uit deze aanvraag voor octrooi blijkt dat Helena Mertens op 22 november 1755 nog een codicil³¹ heeft opgemaakt. Zij vermaakt nog eens 100 patacons, afkomstig uit nog niet bestede rentes van de uitgezette kapitalen, die voor Swartbroek bestemd zijn. Zij wil dat daarvoor op zon- en feestdagen het lof en een litanie worden gedaan.

De fundatie is bij verklaring van 27 januari 1757 goedgekeurd door de enige erfgenaam van Helena Mertens, namelijk haar neef Jan Gielen. Deze heeft, evenals de executeur-testamentair Hendrick van den Steen, rector in Ell,³² de inwoners van Swartbroek gemachtigd om octrooi aan te vragen.

Op het rekest werd al spoedig, 25 mei 1757, beschikt.

Zowel testament als codicil verkregen de goedkeuring van de overheid. De 1200 patacons mochten gebruikt worden, overeenkomstig de aangegeven bestemmingen.

De beschikking was onder meer ondertekend door de gevolmachtigde minister en de feitelijke leider van de regering, graaf von Cobenzl³³.

De behandeling van het rekest door het bisdom

Het verzoekschrift van de bewoners van Swartbroek werd –zoals te doen gebruikelijk– voor advies verstuurd naar de deken van het district of landdekenaat Weert³⁴ en ook naar de pastoor van Weert.

De deken kreeg de opdracht binnen veertien dagen zijn reactie in te dienen. Toen daar geen gevolg aan werd gegeven, stapte Costerius zelf naar de deken om vaart achter de zaak te zetten. Twee weken later was het advies klaar. Gezien het zeer lijvige, gedegen en in het Latijn gestelde rapport is deze termijnoverschrijving zeker niet onredelijk.

Het advies van de deken

Deken Lambert Stoutemans³⁵ van Nederweert distilleert acht vragen uit het Swartbroeker verzoekschrift, waarop hij uitvoerig ingaat.

Samengevat komt het oordeel van de deken op het volgende neer.

De afstand tussen Swartbroek en de parochiale kerk van Weert is inderdaad vijf kwartier gaans; in de weg tussen deze twee plaatsen zijn twee bruggen gelegen, een over een stroomversnelling, de ander over een stilstaand water³⁶. Bij stormachtige nachten bestaat het gevaar dat men in een van deze twee waters valt.

De afstand voldoet in ieder geval aan één van de eisen, die paus Alexander III³⁷ heeft gesteld om een nieuwe parochie te kunnen oprichten.

Een andere vraag is of het huidige aantal geestelijken dat in Weert met de zielzorg belast is, toereikend is om ook Swartbroek te bedienen. De deken is van mening, dat één pastoor en twee kapelaans onmogelijk in de behoeften van de hele parochie kunnen voorzien. De parochie Weert telt namelijk 5000 communicanten en sommige van haar gehuchten kunnen qua omvang vergeleken worden met kleine parochies, met name Swartbroek en Tungelroy.

Het is de taak van de pastoor om ervoor te zorgen dat hij over voldoende kapelaans kan beschikken. Mits het inkomen van de parochie dit toelaat.

Als de pastoor nalatig blijft in het aanstellen van voldoende kapelaans, dan moet de bisschop, conform de besluiten van het Concilie van Trente, dwang op hem uitoefenen om tot het gewenste resultaat te komen.

De bisschop kan natuurlijk ook een nieuwe parochie oprichten. Echter om ondoelmatige parochievorming te voorkomen, is het ook mogelijk te volstaan met oprichting van een rectoraat. Stoutemans verwijst hierbij naar het eerder genoemde concilie.

Voorts kan men de vraag opwerpen of Swartbroek wel voldoende inwoners telt voor het hebben van een eigen pastoor of rector. Ook kan men zich afvragen of de opbrengst van de tienden wel toereikend is voor het onderhoud van deze geestelijke.

Wat het eerste betreft, zo schrijft de deken, kent de Kerk geen vaste richtlijnen. Vroeger was het wel eens regel, dat er in een parochie minimaal 10 gezinnen moesten wonen. Maar volgens de deken is het beter dit aan het oordeel van de bisschop over te laten.

Mocht de bisschop van oordeel zijn dat Swartbroek niet groot genoeg is, dan kan Tungelroy erbij gevoegd worden. Stoutemans geeft dan het voorbeeld van de oprichting in 1620 van de parochie Leveroy. Hieraan werd de Mildert toegevoegd. De Mildert ligt op één uur gaans van Leveroy. Swartbroek en Tungelroy zijn ook één uur gaans van elkaar gelegen.

Wat het tweede aangaat, meldt Stoutemans dat de tienden van Swartbroek in 1772

geschat worden op een bedrag van 600 gulden en daarmee voldoende om de kosten van het ambt te dekken.

Met betrekking tot de financiering van de aan te stellen priester, is de deken, op gezag van de al eerder genoemde Van Espen, van oordeel dat als eerste gekeken moet worden naar de vrijwillige giften die aan de kerk of de kapel zijn of worden geschonken. Als de opbrengst hiervan niet voldoende is, hetgeen veelal het geval is, dan moet men de tienden aanspreken. De novaaltienden ofwel de tienden van pas ontgonnen land zijn echter op hun beurt eerder aan te spreken voor het onderhoud van de geestelijke dan de gangbare tienden.

Mocht dit nog niet genoeg zijn, dan kan men gebruik maken van het middel van het verenigen van beneficies.³⁸

Als laatste bron van inkomsten bestaat de mogelijkheid om collectes te organiseren. Dit is pas toegestaan, als alle andere middelen uitgeput zijn, zo schrijven de edicten³⁹ van de aartshertogen⁴⁰ Albertus en Isabella en van koning Philips II voor. Aansluitend maken de edicten duidelijk dat er geen collectes gehouden mogen worden zonder uitdrukkelijke toestemming van de burgerlijke overheid.

Stoutemans adviseert dat in het onderhavige geval de tiendenaren aangesproken dienen te worden. De heer van Weert en het kapittel van Sint Servaas te Maastricht⁴¹ dienen in hun kwaliteit als tiendheffers dus in evenredigheid bij te dragen.

Van Espen leert ons bovendien, zo merkt de deken op, dat kwesties inzake het passend inkomen voor een pastoor of rector zonder onderscheid aan de burgerlijke rechters⁴² voorgelegd worden. Dat is gebruik in België en de naburige provincies.

Stoutemans beveelt de bisschop aan de verzoekers door te verwijzen naar de rechter of naar de tiendenaren. Uiteraard nadat hij een beschikking heeft afgegeven over de noodzaak van een rector. Immers 52½ patacon, exclusief het passend huis, is niet voldoende om in het onderhoud van de zielzorger te voorzien.

Tenslotte is de deken van mening, dat nu Swartbroek, zeker met Tungelroy erbij, voldoet aan de eisen voor een rectoraat, de bisschop ook toestemming moet geven voor het plaatsen van een doopvont in de kapel, alsmede een tabernakel voor het bewaren van olie en hosties.

Al met al een uitermate positief advies⁴³ van de Nederweerder deken. Er is nog al enige tijd mee gemoeid voordat Costerius dit rapport in handen van de Weerder pastoor kan stellen. Deze kan dan bij het opstellen van zijn advies hiervan gebruik maken.

Het advies van de pastoor

Zo uitgebreid en onderbouwd het advies van de deken, zo kort en summier is dat van pastoor Janssens. Ondanks de veel ruimere tijd die deze laatste ervoor uittrekt.

Ook Janssens is van oordeel dat er in Swartbroek of omgeving een rectoraat moet komen. De moeilijkheid, die zich hierbij voordoet, is de financiering. Het passend inkomen voor de rector mag de tiendenaren niet (over)belasten.

Daar Tungelroy ook recht heeft op een goede zielzorg, lijkt het de pastoor beter om beide gehuchten vanuit een punt te bedienen. Hij lanceert het voorstel om een nieuwe kapel en een daarbij behorende woning te bouwen op de buurtschap Pelmersheide⁴⁴.

De nieuwe rector zou dan op één uur gaans wonen van de verst verwijderde huizen van de beide dorpen. Eén priester is ruim voldoende om in de behoeften van deze gehuchten te voorzien, die samen ongeveer 70 huizen tellen. Eén zielzorger voor alleen Swartbroek zou teveel van het goede zijn; bovendien gaan de tiendheffers daarmee niet akkoord.

De pastoor zelf heeft ook nog wat eisen. De aan te stellen rector dient hem te assisteren bij alle missen op witte donderdag, goede vrijdag en paaszaterdag. Verder moet hij ook bij alle processies bijspringen, die gewoonlijk plaatsvinden op de feestdag van de H. Marcus, de Kruisdagen, het feest van de H. Drieëenheid, Sacramentsdag en het feest van Maria Geboorte⁴⁵.

De inwoners van de beide gehuchten moeten verplicht worden om de paascommunie in de parochiekerk te ontvangen.

Als deze condities geaccepteerd worden, dan is de pastoor zelfs bereid met een priester voor Swartbroek alleen in te stemmen.

Uit dit advies⁴⁶ blijkt dat Janssens nu niet bepaald een enthousiast voorstander is van het oprichten van een rectoraat in zijn parochie. Hij ziet weliswaar in, dat de wensen van Swartbroek niet ongerechtvaardigd zijn, maar probeert de schade voor zijn eigen ambt door het stellen van nogal zware eisen zoveel mogelijk ongedaan te maken.

Het advies van Stoutemans, gedateerd 10 september en dat van Janssens, gedateerd 27 november 1772 worden door Costerius de bisschop ter hand gesteld, die daarmee aan de slag kan gaan.

Het commentaar op Janssens' advies

Het advies van Janssens wordt door de inwoners van Swartbroek niet bijzonder gewaardeerd, dat blijkt wel uit het bitse commentaar⁴⁷ van hun advocaat.

Swartbroek rond 1820.
(Tranchot-kaart)

Ofschoon de pastoor van Weert moet bekennen, schrijft Costerius aan de bisschop, dat er in Swartbroek nodig een rectoraat moet worden opgericht, durft hij in zijn advies condities te stellen die, geheel in strijd daarmee, het bijna onmogelijk maken een rector te krijgen.

De pastoor heeft het voorstel gedaan om op Pelmersheide een nieuwe kapel te bouwen, die ten dienste staat van de beide gehuchten. Deze twee gehuchten liggen echter niet op één uur afstand van elkaar, zoals de pastoor opgeeft, maar op anderhalf uur. Het is trouwens algemeen bekend, vervolgt Costerius, dat tussen Pelmersheide

en Swartbroek de wegen in de winter bijna niet begaanbaar zijn, zodat de Swartbroekenaren net zo gemakkelijk naar Weert als naar de Pelmershei kunnen gaan.

Daarenboven moeten er veel kosten gemaakt worden voor de bouw van de kapel en woning. De kleine middelen van de twee gehuchten kunnen hierbij geenszins soelaas bieden.

De nieuwe kapel zou bovendien dagelijks aan brand en inbraak bloot staan.

De inwoners van Swartbroek gaan er van uit, dat het advies van de deken beter gefundeerd is.

Ter afsluiting van zijn brief meldt Costerius dat de inwoners hopen, dat de bisschop alle ongemakken zoals die in hun verzoekschrift verwoord zijn, zal weten te voorkomen door toestemming te verlenen voor het oprichten van een rectoraat met een woning, die in het midden van het dorp gelegen zal zijn.

Swartbroek heeft er trouwens geen enkele moeite mee, dat de toekomstige rector de inwoners van Tungelroy, zoveel als maar mogelijk is, zal bijstaan.

Deze missive van ongeveer eind 1772 en een drietal besprekingen van Costerius met bisschop Kerens⁴⁸ leidden niet tot een beschikking.

Extra informatie voor de bisschop

In de zomer van 1773 brengt Costerius aan Kerens een tweetal oude circulaire van de regering.

Het eerste schrijven van 25 maart 1755 van Karel-Alexander van Lotharingen⁴⁹ is een uitwerking van zijn eerder bericht van 5 maart 1754, inzake het recht van de bisschoppen te beschikken op verzoekschriften van inwoners over de noodzaak tot oprichting van nieuwe parochies. Wat geldt voor de oprichting van parochies, is ook van toepassing op de stichting van rectoraten, deelt landvoogd Karel-Alexander mee. De verzoekers hebben het recht om beroep aan te tekenen bij de wereldlijke rechter als de bisschop negatief beschikt.

De tweede circulaire dateert van 15 januari 1756. Deze brief gaat formeel uit van Maria Theresia.

Het betreft een richtlijn hoe gehandeld moet worden, nadat de bisschop een beschikking heeft laten uitgaan. De verzoekers kunnen geen formeel beroep aantekenen bij het hof, zoals gebruikelijk bij appèl van een lagere op een hogere rechtbank. Zij dienen een verzoekschrift op te stellen, dat het hof dan conform de verzoekschriftenprocedure zal behandelen.

Deze decreten brengen de bisschop niet tot een spoediger afhandeling van het verzoekschrift.

Na overleg met de kapelmeesters van Swartbroek probeert Costerius nog eens schriftelijk de zaak onder de aandacht van Kerens te brengen.

In zijn brief⁵⁰ aan de bisschop van 17 juli 1773 laat Costerius uitkomen, dat zowel deken als pastoor in hun adviezen positief gereageerd hebben. Als de bisschop nu snel tot een beslissing komt, dan kunnen de inwoners van Swartbroek nog voor de winter de bouwmaterialen bestellen, die nodig zijn voor het bouwen van de rectorij.

Dit schrijven en een laatste bezoek van Costerius op 2 september 1773 mogen niet baten. Kerens beschikt niet en verlaat drie weken later het land om nimmer meer uit Oostenrijk terug te komen.

De behandeling door de vicaris-generaal

Voor zijn vertrek naar Wenen benoemt de bisschop de tweeëntachtigjarige deken van het domkapittel te Roermond J.F. Dispa tot zijn plaatsvervanger. In februari 1774 gaat Costerius bij de vicaris-generaal Dispa op bezoek. Deze laatste doet hem dan het voorstel om 30 à 40 morgen⁵¹ heide te ontginnen ten gunste van de rector. De magistraat van Weert zou hiervan geen schat⁵² moeten heffen en de heer van Weert zou eveneens afzien van het innen van tienden of cijzen. Dispa vraagt aan Costerius of hij dit idee aan de magistraat en aan de rentmeester van de heer wil voorleggen. Deze bal wordt al snel teruggekaatst. Zowel de rentmeester als de magistraat peinen er niet over in Dispa's project te stappen. Terzijde zij opgemerkt, dat de belangrijkste persoon in de magistraat de scholtis⁵³ is. De functies van rentmeester en scholtis zijn in één persoon verenigd; deze persoon is de broer van advocaat Costerius.

Het bisdom is nu weer aan slag en dus gebeurt er niets.

Overleg met kapelmeester Hendrick Schaeken resulteert in het besluit dat Costerius een gepeperde brief schrijft naar de vicaris-generaal, want het is ondertussen meer dan anderhalf jaar geleden, dat het rekest bij het bisdom werd ingediend. Costerius betoogt in dit schrijven⁵⁴, dat de verzoekers er vast van overtuigd zijn de noodzaak van een rectoraat te hebben aangetoond. De beide adviezen van deken en pastoor onderstrepen dat met "*bondige redenen*". De adviezen zijn trouwens al meer dan een jaar binnen "*ende aldus de saecke daarmede in staet gestelt van daarop te connen disponeeren*". De bisschop heeft voorts niet gereageerd op het herhaald verzoek van 17 juli 1773, zodat de verzoekers langzamerhand gefrusteerd raken. Niets heeft tot dusverre geleid tot een beschikking "*ende dat op verscheijde frivoole praetexten*⁵⁵, *waarscheijnelijck alle maer opgesocht om de saecke te traineeren.*" Costerius verzoekt ten spoedigste om een besluit.

Uiteraard wordt er niet beschikt; Dispa geeft taal noch teken. Op een vergadering van Swartbroekenaren wordt besloten om de zaak over een andere boeg te gooien. Men gaat de oude vicaris-generaal op zijn gemoed werken, door hem voor te houden "*dat binnen den tijd van dertigh of viertigh jaeren alhier tot Swartbroek sijn gestorven sonder het H. Sacrament der biechte te konnen hebben,.... acht personen. Eersten Jan Swels, Jan Colen, Joanna Kuppens, Maria op den Huls, Geurt Brueeckers, Gertruij Gijsen, Dierck van den Bergh, Reinder Caris, dewelcke sonder biechte sijn gestorven en den priester, ontrent ten midden wege is geweest in de heide, ende door advertentie der naebuieren weder terugge is gekeert. Om dit aldergrootste gevaer met de gratie Gods voor te komen, en daer voor te verhoeden, soo versoecke deselve inwoonders te mogen bedient te wesen van eenen priester die bij haer soude mogen resideren ofte wonen.*"⁵⁶

Deze verklaring voegt Costerius bij zijn brief van 5 mei 1774⁵⁷, waarin hij nogmaals tot uitdrukking brengt dat deze voorvallen Dispa ertoe zullen brengen om "*met den eersten*" ofwel zo spoedig mogelijk Swartbroek een rector te bezorgen. Deze keer is wel de laatste keer geweest, dat ze zich tot het bisdom zullen wenden, waarschuwt Costerius.

De stokoude vicaris-generaal blijft oost indisch doof.

Ten lange leste stemmen de inwoners van Swartbroek in hun vergadering van 11 juni 1772 ermee in, dat hun advocaat het hogerop gaat zoeken en wel bij het hof van Gelderland in Roermond.

Het verzoek aan het hof

Costerius gaat aan het werk, stelt opnieuw een rekest samen en leest het ontwerp voor aan de naburen van Swartbroek. Deze worden daarvoor op 29 juni 1774 naar Weert geroepen.⁵⁸

Na akkoordverklaring dient Costerius al op 6 juli het dertien pagina's tellende verzoekschrift, aangevuld met acht bijlagen, bij het hof in.

Het rekest is voor het overgrote deel een herhaling van het eerdere verzoekschrift en de daarbij gevoegde en later verstuurde stukken.

Costerius vermeldt echter nadrukkelijk dat de verzoekers niet verplicht zijn om een woning voor de aan te stellen rector te bouwen. Zij hebben dat voorstel indertijd gedaan, inclusief het aanbieden van een bouwplaats in de nabijheid van de Swartbroeker schans⁵⁹, om de oprichting van het rectoraat te bespoedigen!

Na deze kleine onthulling herhaalt de advocaat kort de inhoud van de beide aan de bisschop uitgebrachte adviezen. Dat daarbij het stuk van de deken in gunstiger zin aangehaald wordt dan dat van de pastoor mag duidelijk zijn. Costerius vermeldt zelfs, dat deken Stoutemans zich toentertijd de moeite heeft getroost om op Swartbroek zelf eens een kijkje te nemen. Vandaar ook de constatering van de deken over de aanwezigheid van een tweetal waters tussen Weert en Swartbroek.

Met betrekking tot het advies van pastoor Janssens betoogt Costerius wederom dat het bouwen van een nieuwe kerk of kapel noch voordelig noch dienstig is. Swartbroek beschikt over een ruime en in goede staat verkerende kapel. De inwoners kunnen gemakkelijker in Weert dan op de Pelmersheide komen, dikt Costerius aan.

Volgens de advocaat erkent Janssens dat de volgende reden aan zijn advies ten grondslag ligt, namelijk *"om de inwoonderen van het gehucht van Tungalroij –waarvoor ten minsten à peu près de selve redenen soude militeren– te helpen om te saemen te become een pastorije ofte capellanie om door dijen middel de geestelijcke tiendenaren niet te seer te belasten, ofte swaer te vallen."*⁶⁰

In zijn rekest geeft Costerius nog andere gronden aan voor de opstelling van de pastoor, *"welcke hij in sijn gegeven advijs niet heeft uijtgedrukt,"* te weten *"om daerdoor sooveel als mogelijk, deze capellanie te beletten, welcke voorseijde reden ordinairelijk hierinne bestaet, dat de pastoors vreesen, dat met het erigeren van een nieuwe capellanie onder hunne parochie all veele rechten ende accidentalia aen hun worden ontnoomen."*

Tevens bestaat het gevaar, volgens Janssens, dat door een toename van het inwoneraantal als gevolg van de bouw van nieuwe huizen of de ontginning van de heidevelden, het rectoraat tot zelfstandige parochie wordt verheven. Voor de kosten zullen grotendeels de pastoor en de geestelijke tiendenaren opdraaien. Levering wordt hierbij als voorbeeld gebruikt aangezien daar iets dergelijks is voorgevallen.

Costerius brengt hier tegen in, dat ontginningen novaaltieden in het laatje brengen, waarvan de opbrengst wel eens hoger kon zijn dan de financiële bijdrage van de geestelijke tiendheffer voor de zielzorg in Swartbroek.

Nogmaals pleit Costerius voor de noodzaak van een rector.

De geestelijke dient de inwoners van Swartbroek *"in hunnen uijtersten noodt, als wanneer naer den wegh der eeuwigheijdt gegaen wordt, bij te staen ende door hunne presentie ende geestelijcke vermaeningen te encourageren van alle hetwelck sij door de verre*

afgelegentheid van de parochiaele kercke tegenwoordigh voor het meesten deel gefrustreerd blijven, ende genootsaecht worden sooals de gereformeerde af te sterven."

De verzoekers zijn nu al vanaf augustus 1772 zowel mondeling als schriftelijk bezig, zonder enig resultaat. Zij hebben trouwens het idee dat er nooit op hun rekest beschikt zal worden, gelet op de vele afleidingsmanoeuvres en ijdele beloftes van de vicaris-generaal. Dispa heeft eind mei 1774 ronduit aan Costerius verklaard, dat hij nooit zou toestemmen in de oprichting van een rectoraat. Pas als de inwoners voldoende financiële en andere noodzakelijke middelen ter beschikking van de rector kunnen stellen, is oprichting mogelijk.

Costerius' antwoord hierop luidt, dat volgens het Concilie van Trente of het kerkelijk recht, het nimmer van de bijdragen van de parochianen kan afhangen of er wel of geen parochie of rectoraat kan worden opgericht.

En dan komt Costerius in zijn verzoekschrift met een nieuw gegeven voor de dag. Hij deelt mee, dat de verzoekers heel goed op de hoogte zijn van het feit, dat de kosten van het bouwen en onderhouden van kerken en pastorieën op het platteland voor rekening van de geestelijke tiendenaren komen. Costerius citeert hier het edict van Maria Theresia van 25 september 1769. In de volgende paragraaf zal aan dit decreet verder aandacht worden geschonken.

Met betrekking tot de financiering van het op te richten rectoraat stelt advocaat Costerius dat de tienden van Weert en zelfs die van Swartbroek alleen van voldoende omvang zijn. Het Sint Servaaskapittel van Maastricht, de geestelijke tiendenaar, komt jaarlijks in Swartbroek ongeveer 50 malder⁶¹ rogge lichten. Mocht de opbrengst hiervan toch nog niet voldoende zijn voor het onderhoud van de rector, dan kunnen nog verschillende inkomsten uit de beneficiën van de parochiale kerk aan die van de kapel van Swartbroek toegevoegd worden.

De verzoekers hebben een voorstel gedaan, dat de minste kosten voor de geestelijke tiendheffer met zich brengt; zij vragen slechts om een rector en verwijzen hierbij naar Van Espen.

Zowel deze Van Espen als de centrale regering in Brussel hebben duidelijk gesteld dat de noodzakelijke oprichting van parochies en rectoraten niet van de grond komt door de tegenwerking van de geestelijke tiendenaren of andere betrokkenen. De enige reden voor dit gedrag ligt in het feit dat de geestelijke tiendenaren financiële bijstand moeten verlenen, aldus Costerius. Daarom ook worden deze zaken door de bisschoppen of de vicarissen-generaal opgehouden of niet tot afhandeling gebracht, zoals in het onderhavige geval blijkt.

Aangezien deze houding volstrekt strijdig is met het geestelijk welzijn, heeft de regering –de reeds eerder genoemde– circulaire uitgevaardigd, op basis waarvan de hoven zelf voorzieningen kunnen treffen.

Costerius sluit zijn rekest af met het verzoek aan het hof om datgene te doen wat Dispa heeft verzuimd, namelijk de fundatie van Helena Mertens te gebruiken voor de oprichting en instandhouding van een rectoraat, *"ofte wel dat welgemelten Hove hierontrend op dusdanige andere maniere sal gelieven te versien, als den Selven tot welwaren van de Supplianten⁶² in recht ende justitie sal bevinden te behooren."*

Het edict van Maria Theresia⁶³

Dit decreet⁶⁴ dateert van 25 september 1769. Ongeveer een half jaar later kwam de Swartbroeker bevolking in actie. Dat er tussen deze twee gebeurtenissen een oorzakelijk verband is, staat voor het Sint Servaaskapittel als een paal boven water⁶⁵. Het afkondigen van het edict had een drieledig doel. Ten eerste het wegnemen van

EDICT

VAN HAERER MAJESTEYT

Van den 25. September, 1769.

Raekende de obligatie van het onderhouden, repareren, ofte herstellen der Parochiale Kercken ten platten-Lande, mitgaders de Presbyterien ofte Pastoraale Huysen.

MARIA-THERESIA, byl de gratie Godts, Rooms Keyserinne Douairiere, Koninginne van Duytslant, van Hongarij, van Bohemen, van Dalmatien, van Crostien, van Slavouïen, &c. Aerts-Hertoginne van Oostenryck; Hertoginne van Bourgondië, van Lothryck, van Brabant, van Limboorg, van Luxembourgh, van Guelder, van Milauen, van Styrien, van Carinthie, van Carniole, van Mantua, van Parma ende Plaisance, van Wirtemberg, van hoogh' ende neder Silefien, &c. Princesse van Suabe ende van Transilvanien, Marck-Gravinne des H. Rooms-Ryckx, van Burgau, van Moravien, van hoogh' ende neder Lufatien; Gravinne van Habsbourgh, van Vlaenderen, van Artois, van Tirol, van Henegauw, van Namen, van Ferrete, van Kybourg, van Gorice ende van Gradisca; Landt-Gravinne van Allitien, Vrouwe van de Marche van Slavouïen, van Port-Naon, van Salis ende van Mechelen; Hertoginne van Lotteynen ende van Bar, Grootte-Hertoginne van Toscanen. De moeyelyckheden sedert lange jaren ontfaen ende die noch daegelyck ryfen binnen de Provincien deser Nederlanden van onte Gehoorsaemheyt, Raekende de obligatie van het onderhouden repareren ofte herstellen der Parochiale Kercken ten Platten-lande, mitgaders de Presbyterien ofte Pastoraale Huysen; ons bewogen hebbende dese saeck in besonder oensacht te nemen; hebben Wy bevonden dat die selve teri

ingeslopen misbruiken, die ten nadele werken van diegenen die de tienden betalen. Ten tweede het voorkomen van kostbare processen en geschillen, die negatief uitwerken op het belijden van de godsdienst. Ten derde de bestemming van de tienden weer in overeenstemming brengen met de doeleinden, zoals die bestonden in de begintijd van het christendom.

Het edict was een uniforme regeling voor de Oostenrijkse Nederlanden. In het eerste artikel wordt de plicht vastgelegd dat de geestelijke tienden bestemd zijn voor het bekostigen van het bouwen en herstellen van kerken en pastorieën ten plattelande. Het maakt daarbij niet uit wie de tiendrechten bezit. De wereldlijke bezitters van tiendrechten, die deze verworven hebben vóór het Concilie van Lateranen van 1179 zijn van de genoemde plicht vrijgesteld.

De vraag, die dan onmiddellijk oprijst, is of de heer van Weert reeds voor 1179 de helft van de tienden in Weert bezat. Deze vraag geeft mede aanleiding tot een jaren durend proces tussen de geestelijke tiendenaar, het kapittel van Sint Servaas en de wereldlijke tiendenaar, de prins van Chimay als heer van Weert.

Interessant is nog artikel 7 van het decreet. Hierin staat dat alle overeenkomsten die tussen tiendheffers en plattelandsgemeentes worden opgemaakt en die strijdig zijn met de bepalingen van het edict "sullen wesen van nul ende geender werden".

Dat betekent dus, dat het eerder gedane aanbod van de gemeentenaren van Swartbroek om een rectorwoning te bouwen eigenlijk een fopspeen was met als doel – zoals Costerius ook zelf stelt – om de bisschop gunstig te stemmen, zodat hij eerder toestemming zou geven voor de oprichting van het rectoraat.

Na een eventuele toestemming konden de Swartbroekenaars op grond van het edict de geestelijke tiendenaar toch aanspreken om de bouw van de rectorij te bekostigen. Iets wat het bisdom vermoedelijk ook wel wist en deze wilde het Sint Servaaskapittel blijkbaar niet op kosten jagen.

De behandeling van het verzoek door het hof

Dispa's bericht

Het Hof van Gelderland verordonneerde, dat de vicaris-generaal binnen acht dagen na ontvangst van een kopie van het ingediende verzoekschrift diende te antwoorden. Op 11 juli 1774 wordt dit afschrift door de bode van het hof, A. Vincken, bezorgd bij de dienstmaagd van Dispa.

Op de 19e juli is er geen reactie van Dispa binnen. Costerius klimt in de pen en verzoekt het hof Dispa opnieuw te verordnen om binnen acht dagen zijn commentaar op het verzoekschrift in te dienen.

Mocht Dispa weer niet reageren, dan moet het hof maar zonder meer beschikken.

En Dispa liet opnieuw niets van zich horen. Het hof stelt vervolgens de vicaris-generaal in gebreke en biedt hem voor de derde keer de mogelijkheid om alsnog binnen dezelfde termijn van acht dagen te antwoorden. Dat betekent dat rond 5 augustus zijn reactie binnen moet zijn. 1 Augustus begint echter de zomervakantie, die ongeveer duurt tot 20 september. Dispa krijgt dus alle tijd.

Op 18 september is dan eindelijk het summiere antwoord op het volumineuze rekest van de Swartbroekenaren klaar. Uit Dispa's bericht⁶⁶ blijkt dat hij geen bezwaar heeft tegen een zielzorger op Swartbroek, mits de inwoners deze zelf bekostigen. Hij heeft daartoe zelfs ideeën aangedragen en de verzoekers voorgesteld heidevelden te ontginnen en ook ander middelen die in dergelijke gevallen wel eens gebruikt zijn. Als de inwoners een bekwaam priester kunnen vinden, die het ambt op zich wil nemen voor het bedrag dat ze hem willen geven, zal Dispa er niet op tegen zijn.

Dit kan de vicaris-generaal natuurlijk gemakkelijk schrijven, aangezien de kans daarop bijna nul is. Immers het bedrag wat Swartbroek kan bieden is ten enenmale onvoldoende voor het levensonderhoud van de rector.

Dispa geeft voorts aan, dat de verzoekers al zijn voorstellen verworpen hebben; zij of -zo voegt hij er fijntjes aan toe- hun advocaat willen slechts procederen. Hierbij is hij geen partij en wat de verzoekers over hem of anderen betogen, laat hij voor hun rekening. Hij besluit zijn bericht met de opmerking dat hij erop rekent dat de inkomsten uit de fundaties van Helena Mertens en anderen niet zullen worden gebruikt ter financiering van het proces.

Deze laatste suggestieve opmerking pareert Costerius door na overleg met de bewoners van Swartbroek op 21 oktober 1774 een verzoek bij het hof in te dienen om uit de Weerter gemeentekas te mogen procederen⁶⁷.

Impliciet wijst Dispa het recht van de Swartbroekenaren op een rector niet af. In feite volgt hij de lijn van pastoor Janssens door aanbevelingen te doen die niet van realiteitszin getuigen.

Een voorlopig akkoord

Op 8 oktober 1774 besluit het hof om de geestelijke tiendenaar in Weert, het kapittel van Sint Servaas aan te schrijven. De vertegenwoordiger van het kapittel, de rentmeester en advocaat J.B. van Halen krijgt van het hof de opdracht zijn principaal op de hoogte te brengen van het verzoekschrift en Dispa's bericht en binnen één maand op deze stukken te reageren.

Het hof schuift de zaak dus door van het bisdom, die met zo weinig mogelijk woorden het recht van Swartbroek op een eigen zielzorger erkend heeft, naar diegene die

volgens de geldende regels, als eerste aangesproken moet worden ter bekostiging van het ambt.

Na een keer uitstel, antwoordt het kapittel op 9 januari 1775.

Zij zien de bui al hangen. Het kapittel rekent erop dat het hof hun niet zal opzadelen met de kosten voor het inkomen van de nieuwe rector, voordat de pastoor en de heer van Weert in deze zaak gehoord zijn.

Nu de kans bestaat dat de pastoor van Weert opgeroepen wordt, moet er eerst nog duidelijkheid geschapen worden in het meningsverschil tussen de Swartbroekenaan en de pastoor inzake de afstand tussen de gehuchten en de stad.

Costerius schakelt een beëdigd landmeter in, die in een verklaring de exacte afstanden dient aan te geven tussen de uiteinden van de beide gehuchten en de afstand van de twee kapellen tot de Weerter parochiekerk. In het voorjaar van 1775 vond deze opmeting in het bijzijn van Costerius plaats.

Zoals heden ten dage nog steeds gebruikelijk, volgt op een antwoord een repliek. Costerius stelt die namens het gehucht Swartbroek op en legt die op 12 juli 1775 aan het hof voor. De verzoekers blijven vasthouden aan het gestelde in hun rekest. Maar dit is niet alles; zij gooien er nog een schepje bovenop en eisen aanvullend dat het hof het Sint Servaaskapittel zal verplichten een behoorlijk huis voor de rector te bouwen en hem een passend salaris te verschaffen. Swartbroek is duidelijk in het offensief. Zij vragen datgene wat hun volgens de wet verschaft kan worden.

Het kapittel probeert nog te redden wat er te redden valt. Zij spannen op 28 juli 1775 een procedure aan tegen de heer van Weert, de prins van Chimay. Zij verzoeken het hof om de prins, als medetiendheffer, ertoe te verplichten om gelijkelijk mee te betalen aan de onderhoudskosten van de St. Martinuskerk en alle andere lasten die uit de tienden gefinancierd moeten worden. Ook verzoeken ze het hof de prins van Chimay te dwingen om samen met hun het proces te voeren, dat de inwoners van Swartbroek tegen het kapittel hebben aangespannen.

Deze handige, maar ook kostbare en gevaarlijke zet –procederen is een duur kansspel– doorkruist volledig het proces tussen Swartbroek en het kapittel. Daaraan doet niet af, dat Costerius –zoals hij dat zelf aanduidt– triomfeert in het debat dat eind oktober tot begin november 1775 tussen de partijen voor het hof gehouden wordt.

De zaak gaat slepen, ondanks diverse pogingen van A. Costerius om het hof te bewegen een uitspraak te doen. Na veel besprekingen die de advocaat voert met zowel raadsleden van het hof als de verzoekers komt er dan op 26 november 1776 een soort tussenvonnissen. Het hof roept alle betrokken partijen op om op 9 december naar Roermond te komen teneinde een accoord te beproeven. Alle vier de partijen verschijnen: Hendrick Schaeken en Willem Gielen als gevolmachtigden en mede-inwoners van Swartbroek, de heer Beaumont, cantor⁶⁸ en kanunnik van het Sint Servaaskapittel, geassisteerd door de advocaat Timmermans, J.F.J. Costerius, scholtis van de heerlijkheid Weert als algemeen gevolmachtigde namens de heer van Weert en pastoor J. Janssens in eigen persoon.

De twee hoofdpartijen stellen eerst nog eens de zaak. Swartbroek wil een eigen rector op kosten van het kapittel en het kapittel is van mening dat zulks voor rekening van de pastoor is, terwijl ingeval zij daarvoor aansprakelijk gesteld kunnen worden, de helft van de kosten gedragen moet worden door de heer van Weert.

Hoe het beraad verder verloopt is niet bekend. In ieder geval rolt er een voorlopig akkoord uit de bus, bestaande uit vier punten.⁶⁹

Ten eerste komen Swartbroek en het kapittel overeen dat hun geschil onbeslist zal blijven, totdat er vonnis gewezen zal zijn in de procedure tussen het kapittel en de heer van Weert. Ten tweede neemt het Sint Servaaskapittel de plicht op zich om nog voor het einde van het jaar een zielzorger in Swartbroek te benoemen, die een aantal pastorele taken zal vervullen, zoals dopen, preken, katechiseren en de zieken bedienen. Ten derde zal Swartbroek de inkomsten uit de fundatie van Helena Mertens, die op dat moment genoten worden door de priester Schinckels, ter beschikking stellen van deze aan te stellen zielzorger. Deze revenuen zullen door het kapittel aangevuld worden. Ten vierde neemt de pastoor van Weert op zich, dat hij ervoor zal zorgen, dat de bisschop van Roermond toestemming geeft voor het plaatsen van een doopvont en een tabernakel voor het bewaren van de H. Olie en de H. Hostie.

Alle partijen zijn tevreden over het bereikte resultaat. Bovendien zal het kapittel de proceskosten, die tot nu toe gevallen zijn, betalen. Uiteraard onder het voorbehoud deze kosten in de toekomst terug te vorderen, indien het proces anders uitpakt.

Het vrije rijkskapittel van Sint Servaas geeft terstond uitvoering aan de overeenkomst, want een week later al, op 16 december 1776 benoemen zij J.A. Hennen tot rector⁷⁰. Het kapittel geeft hem een toelage van 200 gulden Weerter koers, hetgeen betekent dat zij het door Swartbroek beloofde bedrag ongeveer verdubbelen. De kapelmeesters van Swartbroek voeren de overeenkomst eveneens uit. Zij stellen

*Ik ondergeschreeven bekenne wettelyck
ontfangen te hebben uyt handen van myn
Heer de Heer advocaat Van Haslen Twee hondert
guldens Waerther Course Volgens de resolutie
van het hooghweerdigh Capittel van St
Servaes van den 16 december de anno 1776
waermide bekenne ten vollen voldaan te sijn
voor het jare 1777*

*J. A. Hennen
Deservitor Curatus
Tot Swartbroeck*

*10 januarij
1778.*

Kwitantie van rector Hennen.

een staat van inkomsten op, vergezeld van de taken die hier inherent aan verbonden zijn.⁷¹ Uit deze staat van 20 december 1776 blijkt dat de Swartbroekenaren de nieuwe rector een salaris kunnen geven van 48 patacons, 7 schellingen en 5 stuivers, onder voorwaarde dat hij alle lasten volbrengt die aan de geschonken kapitalen vastzitten. Namelijk drie missen en zes jaargetijden,⁷² zoals die gesticht zijn door Helena Mertens en nog eens zes jaargetijden gesticht door andere personen. Vergelijken met het aangeboden salaris van 1772 valt een geringe daling van bijna 4 patacons te constateren.

Eindelijk heeft Swartbroek dan voor het eerst in zijn geschiedenis een eigen rector. Het ligt niet voor de hand dat zij hem tengevolge van het definitieve vonnis zullen verliezen.

Tussen voorlopig akkoord en definitieve uitspraak

Aangenomen mag worden, dat het bisdom ermee instemt om in de St. Corneliskapel een doopvont en tabernakel te plaatsen. Het Maastrichter kapittel neemt op 2 februari 1777 het besluit om op een zo goedkoop mogelijke wijze Swartbroek de gewenste doopvont ter beschikking te stellen. Schijnbaar was dat een niet zo eenvoudige zaak, want in maart van dat jaar vraagt Costerius via een van de raadsleden van het hof om een doopvont, een communiebank, een miskelk en andere onmisbare benodigdheden.⁷³

Over het tabernakel wordt niets meer vernomen. Uit de door de rentmeester van het kapittel overgelegde rekening over het jaar 1777 blijkt dat de doopvont geleverd is. De kosten voor het plaatsen bedroegen volgens opgaaf bijna 3 gulden, besteed aan arbeidsloon, kalk en koeiehaar.⁷⁴

Voordat verder iets ondernomen kan worden, zal er eerst een vonnis inzake het geschil tussen het kapittel van Sint Servaas en de prins van Chimay moeten zijn. Gezien de bijzonder ingewikkelde materie is dat niet spoedig te verwachten. Het duurt echter de Swartbroekenaren dermate lang, dat Costerius op 8 januari 1779 bij een der raadsleden van het hof het voorstel lanceert om maar weer eens een verzoekschrift in te dienen. Doel hiervan was om op voorhand een rectorij te kunnen bouwen; de kosten zouden uiteindelijk gedragen dienen te worden door diegene die het proces verloor. Een positieve reactie blijft uit.

Eindelijk wordt er dan vonnis⁷⁵ gewezen in het geschil tussen kapittel en prins. Het verzoek van het Sint Servaaskapittel wordt door het hof op 19 december 1780 afgewezen. Dat is dus vier jaar na het sluiten van het provisioneel accoord. Het geding wordt onder meer verloren, omdat het kapittel niet in staat is aan te tonen, dat de heren van Weert pas na 1179 in het bezit zijn gekomen van de Weerter tienden.⁷⁶ De prins van Chimay blijft verplicht bij te dragen in de kosten van onderhoud van het middenschip van de St. Martinuskerk, zoals vanouds.

Onmiddellijk na deze uitspraak wordt de draad in het geschil tussen Swartbroek en kapittel weer opgepakt. Het hof komt al op 20 januari 1781 met een tussenvonnis.⁷⁷

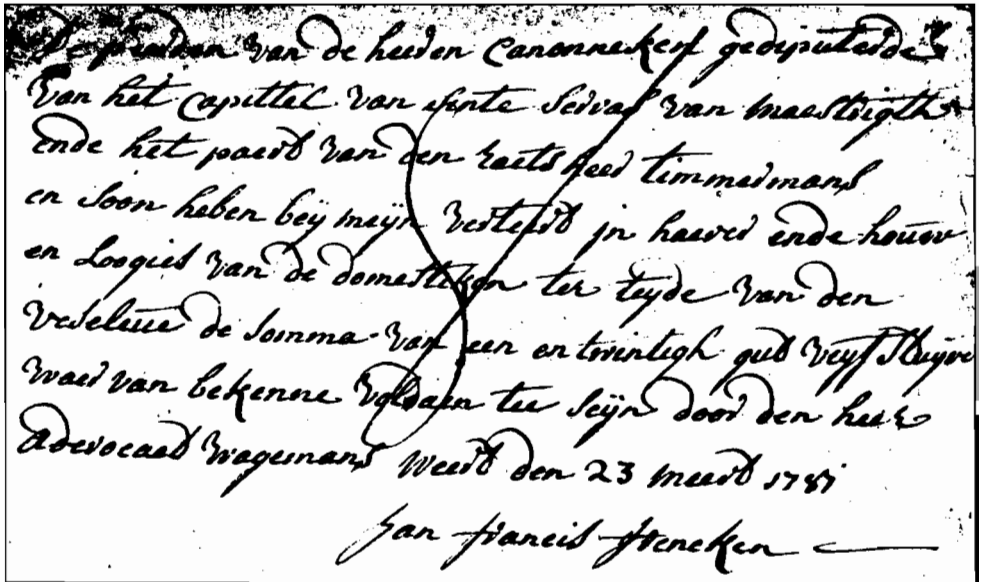
Uit de overlegde stukken heeft het hof geconcludeerd, dat het kapittel positief staat ten opzichte van het bouwen van een nieuwe kerk en het toewijzen van een zielzorger ten behoeve van de gehuchten Swartbroek en Tungelroy. Het oude idee van pastoor Janssens dus.

Het hof verordonneert in haar vonnis een bezichtiging ter plaatse. Hierbij zullen, behalve de beide strijdende partijen, ook worden opgeroepen de pastoor van Weert en "die van Tongelroy". Tungalroy kan kopie krijgen van alle stukken die tot nu toe geproduceerd zijn.

Dit buitengebeuren zal op 7 maart 1781 zijn beslag krijgen. Raadsheer Stuers zal de leiding op zich nemen en naderhand rapporteren.

Costerius voert vooraf besprekingen met de kapelmeesters van Swartbroek en Tungalroy om dit bezoek voor te bereiden. Ook het kapittel zit niet stil en vaardigt de kanunniken Van Aefferden en Cox naar de Weerter gehuchten af. Zij krijgen de opdracht de belangen van het kapittel in acht te nemen, de voorstellen aan te horen en de affaire in der minne te regelen, onder voorbehoud van goedkeuring door het kapittel.

Tot een regeling in der minne komt het niet. De kanunniken brengen van hun bezoek verslag uit. Naar aanleiding hiervan overweegt het kapittel op 23 maart dat zij toch wel voor grote kosten komen te staan als op beide gehuchten twee kapellen, twee woningen en twee rectores onderhouden moeten worden. Met het risico dat ook andere gehuchten van Weert hetzelfde kunnen eisen. Als compromis besluit

De p[er]sonen van de heiden Canonneken ge[re]p[re]senteerde
Van het Capittel van s[an]cte Servas van maestricht
Ende het paerd van den Raets heer Timmermans
en soen hebben bij meyr Vestep[er]t in haver ende houwe
en Loogies van de domstellen ter tyde van den
Vesetuse de Somma van een on[trentig] guld veyf Schijve
mael van bekenne veld[er]en te seyn door den heer
Advocaat Wagemans Weert den 23 meert 1781
Jan Francisc Jansen

Rekening voor het leveren van haver e.d. voor de paarden van de kanunniken en de advocaat.

het kapittel dat ze behalve de reeds aangestelde priester nog een tweede willen aanstellen, op voorwaarde dat beiden in de stad wonen. De pastoor van Weert kan dan over vier in plaats van twee kapelannen beschikken. De pastoor moet dan wel garanderen dat alle gehuchten behoorlijk bediend worden, ook al liggen sommige wel een uur van de stad af. Het kapittel draagt haar advocaat Timmermans op het hof ertoe te bewegen dit voorstel over te nemen.

Het kapittel speelt dus handig in op de eerder gedane uitlating van de inwoners van Swartbroek en Tungalroy, dat ze liever naar de kerk in Weert gaan, dan naar de Pel-

mersheide. Pastoor Janssens' idee van een kapel op deze buurtschap is niet haalbaar gebleken. Het bezoek ter plaatse zal daar wel mede debet aan zijn geweest. Overigens zal de pastoor niet negatief staan ten opzichte van dit compromisvoorstel; hij krijgt er twee hulpen bij.

Maar zover is het nog niet. Want mocht het Hof van Gelderland van oordeel zijn dat een rector in Swartbroek vanwege de afstand absoluut noodzakelijk is, dan krijgt Timmermans de opdracht een tweede compromisvoorstel naar voren te brengen om de schade voor het kapittel zoveel mogelijk te beperken. Het voorstel houdt in, dat de rector van Swartbroek een gedeelte van Tungalroy moet bedienen. Het andere gedeelte kan dan vanuit de stad worden bereikt.⁷⁸ Een bijzonder onpraktisch voorstel mag dit wel genoemd worden. Het geeft blijk van weinig inzicht in de geografische situatie.

Costerius heeft van deze beraadslagingen in Maastricht uiteraard geen weet. Hij probeert het eerste voorstel van het kapittel zoveel mogelijk onderuit te halen. Daartoe dient hij een rekest in bij de nieuwe bisschop van Roermond, de markies van en tot Hoensbroeck. Hij verzoekt de bisschop een verklaring te verstrekken dat als er op de Pelmersheide een parochie tot stand komt, er behalve een pastoor nog een onderpastoor nodig is.⁷⁹

Voor advies wordt het verzoekschrift, zoals dat van 1772, verzonden naar de pastoor van Weert en de deken.

Hoe deze adviezen luidden en wat er met de compromisvoorstellen gebeurt is uit de stukken niet te achterhalen. Het hof stelt de procespartijen wel in de gelegenheid om eventuele aanvullingen te verstrekken op het rapport van het raadslid Stuers.⁸⁰ Op de gestelde termijn van acht dagen wordt regelmatig uitstel verleend.

De uitspraak en haar uitvoering

Bijna zeven jaar na indiening van het verzoekschrift gaat het Hof van Gelderland op 19 juni 1781 tot uitspraak over.

Het hof verklaart, dat de inwoners van Swartbroek *"bevoeght sijn om onder hun gehuchte te hebben eenen capellaen curaet⁸¹ aldaer resideerende en doende de pastoreele fonctien. En dat desselfs competentie⁸², wooninge, en allentgenen aldaer verders noedig mochte sijn tot den goddelijcken dienst bij provisie⁸³ bekostight moet worden door"* het kapittel van Sint Servaas.⁸⁴

Het hof veroordeelt het kapittel in de kosten van het proces. Het kapittel staat het wel vrij zich door middel van een vereniging van beneficiés te ontlasten met betrekking tot de kosten van rectoraat, indien zij dit wenselijk vinden.

Zoals eerder is gesteld in dit artikel, is het pas mogelijk tot een dergelijke vereniging over te gaan, als de opbrengst van de tienden niet toereikend is voor het passend onderhoud van het nieuwe ambt van rector te Swartbroek. Dit betekent dat de inkomsten uit de fundatie van Helena Mertens pas door het kapittel opgeëist en toegevoegd kunnen worden aan het salaris van de vaste rector, als zij aangetoond hebben dat de tienden inderdaad niet toereikend zijn.

De ingezetenen van Swartbroek gaan er vanuit, dat zulks wel het geval is. Dit blijkt uit het gegeven, dat zij de bediening van de fundatie van Helena Mertens na het vertrek van rector Hennen snel vergeven aan een van de twee Weerter kapelaans, de heer Princen. Hennen is namelijk eind april benoemd tot pastoor van Swalmen. Op 7 mei 1781 benoemt het kapittel in zijn plaats J.J. Timmermans tot rector, die tot 1824 zal blijven.

Noch Timmermans noch het kapittel maken werk van deze vergeving. Timmermans vindt het wel goed, mits de bedienaar of beneficiant zich beperkt tot de vroegmis. Het kapittel legt zich er stilzwijgend bij neer.⁸⁵

De uitspraak is een succes voor Swartbroek; zij winnen op alle fronten. De voorstellen van het kapittel zijn terzijde geschoven.

Nog te regelen zijn –als uitvloeisel van het vonnis– de hoogte van de financiële bijdrage van het kapittel, bestemd voor de rector en het bouwplan voor de rectorij.

Het kapittel besluit in november 1781 dat in het voorjaar 1782 gestart kan worden met de bouw van de rectorswoning volgens het overlegde bestek. De rentmeester van het kapittel C.H. Waegemans⁸⁶ krijgt de opdracht toezicht op de bouw uit te oefenen. Hij wacht niet op het voorjaar maar start onmiddellijk.

Voor de bouw wordt bij acte van 20 oktober 1781 namens de heer van Weert een perceel heide of woeste grond ter beschikking van het kapittel gesteld. Aangezien het een overdracht betreft aan een instelling van de dode hand, zal het kapittel in Brussel octrooi aanvragen. Het perceel is 120 roeden groot.

Om twisten en andere moeilijkheden te voorkomen besluit het kapittel voorts het bouwplan en de hoogte van de financiële bijdrage voor de rector ter goedkeuring aan het hof voor te leggen. De sacristiemeester ontvangt de opdracht om de kapel van Swartbroek zo spoedig mogelijk een miskelk en een pyxis⁸⁷ te bezorgen.

De problemen met Swartbroek zijn hiermee uit de weg geruimd, maar niet die met Tungalroy en de pastoor van Weert. Tungalroy heeft de ontwikkelingen in Swartbroek nauwkeurig gevolgd; zij zijn er ten dele bij betrokken geworden. De inwoners van Tungalroy vragen nu ook om een rector en een woning. Het kapittel maakt voor Tungalroy een pas op de plaats; zij wachten af wat tegen hen ondernomen gaat worden.

Wat dat betreft wordt het kapittel direct op zijn wenken bediend. In december 1781 spannen de inwoners van Tungalroy een proces aan tegen het kapittel en tegen het klooster van de Witte Nonnen. Het in de Maasstraat te Weert gelegen klooster Marie Wijngaert van de Witte Nonnen, is namelijk ook tiendheffer op Tungalroy. Deze procedure duurt niet lang. Reeds op 18 mei 1782 wijst het Hof van Gelderland vonnis. De uitspraak is gelijk aan die van Swartbroek, met dien verstande dat het kapittel het recht van verhaal heeft op het klooster van Marie Wijngaert, indien het kapittel meent dat zij moeten meebetalen.⁸⁸

Vervolgens wordt de pastoor van Weert door het procesvirus aangestoken. Hij claimt het benoemingsrecht van de rector. Het kapittel besluit ook hier een afwachtende houding aan te nemen. Pastoor Janssens gaat er dan in maart 1782 toe over een verzoekschrift –opgesteld door Costerius– bij het hof in te dienen.⁸⁹ Hij brengt naar voren, dat zowel hij als zijn voorgangers, evenals de pastoor van Nederweert altijd hun eigen onderpastoors of kapelaans hebben benoemd. Hij verwijst hierbij naar het Concilie van Trente en Van Espen. Janssens ziet zich genoodzaakt zich tot het hof te wenden, omdat een regeling in der minne niet mogelijk is. De pastoor voelt zich dus in zijn invloed en territorium beperkt.

Het hof doet een jaar later op 29 maart 1783 uitspraak. Het verzoek van de pastoor wordt afgewezen; de proceskosten worden gedeeld.⁹⁰

Door al deze procedures komen de inkomsten die het kapittel van Sint Servaas uit Weert verwerft onder druk te staan. In haar vergadering van 4 mei 1782 komt het ka-

pittel tot de slotsom, dat de lasten in verhouding tot de baten van Weert⁹¹ sinds het edict van Maria Theresia van 1769 aanmerkelijk toegenomen zijn. Behalve de kosten voor het rectoraat in Swartbroek, waarbij die van Tungalroy nog zullen komen, is het kapittel in een eerder proces al veroordeeld tot het bijdragen aan de salarissen van de twee Weerter kapelaans. Zij besluiten na rijp beraad een lening aan te gaan ten bedrage van 4800 gulden à 2½% rente ten laste van de Weerter tienden⁹².

Tenslotte maakt het hof op 27 juni 1782 zijn beslissing bekend inzake het bouwplan voor de rectorijen en de hoogte van de financiële bijdragen voor de rectores.⁹³

Tungalroy wordt in deze beslissing en passant meegenomen, gezien de uitspraak inzake Tungalroy op 18 mei.

Het hof bepaalt het salaris voor elk van de rectores op 200 patacons of 800 gulden Weerts per jaar. Vooraf te voldoen in vier termijnen. Vergeleken met het voorlopig akkoord van 1776 moet het kapittel 600 gulden meer gaan betalen. In werkelijkheid wordt het inkomen van de Swartbroeker rector van 400 gulden verhoogd tot 800

Swartbroek
gilevend den 28 april 1783

een nieuwe pomp op de pastoorseij van
Swartbroek waerghet 25 1/2 punt tot 6 stuy
en wordt het punt noch gelyckert 21 1/2 stuy
den 19 Maerz het punt het slot en den
Mey den 9 gulde het maecte van de
pomp het 20 gulde somma 40 gulde 1/2 stuy
noch eene keegere haep op de deur
gemaecte het 2 gulde 10 stuyver

Rekening voor levering van de pomp.

gulden. De 200 gulden afkomstig uit de fundatie van Helena Mertens worden, zoals reeds eerder vermeld, aan een andere priester toegekend.

Het hof stemt in met het plan voor de bouw van twee rectorijen, onder voorwaarde dat de benedenverdieping twaalf voet⁹⁴ hoog zal zijn en de bovenverdieping tien voet. Wat de inrichting betreft zullen er een pomp en een bakoven geïnstalleerd

Den ondergh. Bekent hiervmede vein den Heeri Advocaat
en Rentmeester Waegemans namens het Hooger: Capittel
van S. Servaas binnen maestricht ontfaangen te hebben
de Somme van achthondert gul: wegens Competentie
vervallen te S: Jan 1782
oircode went den 20 juli 1782 H
J. J. Timmermans
2de de 800

Kwitantie van rector Timmermans van 800 gulden.

moeten worden. Mochten de verzoekers nog iets wensen, zo deelt het hof mee, dan kunnen zij binnen veertien dagen daarvan kond doen.

Nadien wordt niets meer vernomen, zodat aangenomen mag worden dat zowel Swartbroek als Tungalroy tevreden zijn.

Inmiddels vorderde de bouw van de rectorij op Swartbroek en, zij kwam in de zomer van 1783 gereed. Alle rekeningen van deze bouw zijn bewaard gebleven⁹⁵. De totale kosten beliepen ongeveer 5400 gulden.

Besluit

Hubert Brueckers, kapelmeester van Swartbroek had dus geen woord teveel gezegd tegen de kroniekschrijver Jan Moonen van Tungalroy. Meer dan twaalf jaar, van 1770 tot en met 1782, zijn de inwoners van Swartbroek met hun ijverige advocaat bezig geweest om een eigen rector, voorzien van een passende woning te verkrijgen. Dat deze aanhoudende strijd niet voor niets is geweest heeft te maken met de volgende factoren. Op de eerste plaats de authentieke behoefte van de Swartbroekenaars aan een betere zielzorg; op de tweede plaats het kerkpolitieke beleid van de regering in Brussel, tot uitdrukking gebracht in een nieuwe wetgeving en op de derde plaats de materiële ondersteuning door de magistraat van Weert. Deze drie factoren waren voor advocaat Alexander Costerius de inspiratiebronnen om met een niet aflatende inzet voor de Swartbroeker zaak op te komen.

Daarbij moet men wel bedenken, dat het kapittel van Sint Servaas weinig sympathie genoot bij de regering in Brussel en de Weerter bevolking. De kapittels hadden de tijdgeest tegen zich; ze waren rijk en van weinig nut voor de zielzorg.

Het kapittel van Sint Servaas trok van de Weerter boeren door middel van tiendheffing jaarlijks een gemiddeld netto bedrag van 8000 gulden in de periode 1769-1775.

Opvallend is de houding van het bisdom. Bisschop Kerens gaat om onduidelijke redenen niet in op het verzoekschrift. De oorzaak zou kunnen liggen in mogelijke relaties met het Maastrichtse kapittel. Kerens komt zelf uit een welgestelde Maastrichter familie. Zijn neef G. Cruts zal later kanunnik bij Sint Servaas worden en hem nog later als bisschop van Sankt Pölten in Oostenrijk opvolgen.

Noch de vertragingstactieken van het bisdom, noch die van het vrije rijkskapittel van Sint Servaas hadden resultaat. Swartbroek ging met succes door op de ingeslagen weg.

NOTEN

1. De pastorie was tot 1968 als zodanig in gebruik. Daarna kwam het pand in particuliere handen. Thans wordt het gebouw gerestaureerd.
2. Het rectoraat Swartbroek werd in 1932 verheven tot parochie. Bijgevolg werd de rectorij formeel een pastorie. Echter vanaf de stichting van het rectoraat duidde men het gebouw veelvuldig als pastorie aan.
3. Handschrift; dateert van eind 18e/begin 19e eeuw. In particulier bezit.
4. Hs. Jan Moonen, p. 120. Het gehucht Tungalroy verwierf als tweede een eigen zielzorger.
5. GAW, Oud Archief, inv.nr. 2675.
6. Alexander Costerius (de Boschhoven), ged. Weert 26 april 1741, overl. Roermond 26 januari 1818. Advocaat aan het Soeverein Hof van Gelderland te Roermond. Studeerde te Leuven. Zijn broer J.F.J. Costerius (de Boschhoven) was scholtis van Weert. Zijn oom Arnold Costerius was officiaal van het bisdom Roermond.
7. De Buitenij of Buitenie van Weert bestond uit acht gehuchten, t.w. Altweert, Boshoven, Hushoven, Keent, Laar, Leuken, Swartbroek en Tungalroy.
8. "grootgaende" d.i. hoogzwangere.

9. RAL, ABR, port. 131, 2a.
10. "berichten met" d.i. informatie verstrekken over/op de hoogte stellen van.
11. "differente" d.i. verschillende (personen).
12. RAL, ABR, port. 131, 2a.
13. Fundatie of fondatie is een kerkelijke stichting, waarbij roerende of onroerende goederen geschonken worden met de verplichting de renten hiervan te besteden aan het celebreren van missen of andere godvruchtige werken.
14. Eén patacon staat gelijk aan vier gulden.
15. Canonist is een kenner van het kerkelijk recht.
16. Zeger-Bernard van Espen, geb. te Leuven 1641, gest. te Amersfoort 1728. Jurist van wereldformaat; jansenistisch en regalistisch ingesteld. Zijn werken kwamen op de index; werd verbannen uit Leuven en vertrok naar de Republiek. Onder de landvoogdij van Karel-Alexander van Lotharingen (zie ook noot 49) verhuisden de werken van Van Espen naar de lijst van aanbevolen literatuur.
17. "alinghe" d.i. verwant aan het Weertse woord "aliek", hetgeen geheel of totaal betekent.
18. Geestelijke tiendenaar of tiendheffer was in Swartbroek het vrije en rijkskapittel van Sint Servaas te Maastricht. Deze geestelijke instelling inde de helft van de tienden. Zie ook noot 41.
19. "qui habet curat animarum" d.i. die de zielzorg doet.
20. RAL, ABR, port. 131, 2a.
21. RAL, ABR, port. 131, 2a.
22. Het Hof van Gelder(land) werd in 1580 door de Spanjaarden van Arnhem naar Roermond, hoofdstad van het Spaanse Overkwartier van Gelderland, overgebracht. De drie Nederkwartieren voegden zich bij de Republiek; thans provincie Gelderland (NL).
23. Hoewel in het afschrift van het testament de plaats Overcruchten vermeld wordt, blijkt elders uit het afschrift dat Nedercruchten bedoeld wordt. Beide plaatsen behoorden tot het (Oostenrijkse deel van het) Overkwartier, thans Noordrijn-Westfalen (BRD).
24. Elmpt, gelegen in het Oostenrijkse deel van het Overkwartier, thans Noordrijn-Westfalen (BRD).
25. Haelen, gelegen in het graafschap Horn, deel van het prinsbisdom Luik, thans provincie Limburg (NL).
26. Maria-Boodschap wordt op 25 maart gevierd, d.i. exact negen maanden voor de feestdag van de geboorte van Jezus.
27. Luytgens werd in 1789 tengevolge van de Brabantse revolutie met raadsheer Stuers en griffier Van der Renne door een groep Weertenaren gevangen genomen en naar Brussel overgebracht. Na zijn vrijlating werd Luytgens door de Roermondse feestelijk onthaald.
28. Peter Willem Boogaerts, pastoor van Weert sedert 1726, deken sedert 1744. Stierf in 1758.
29. Het edict of de verordening werd uitgevaardigd teneinde controle te verwerven over het bezit van roerende en onroerende goederen in dode d.w.z. geestelijke hand. Het edict lokte felle protesten uit, doch de uitvoering botste op weinig weerstand.
30. RAL, ABR, port. 131, 2a.
31. Een codicil is een bijvoegsel van een testament.
32. Ell, gelegen in het stift Thorn, thans provincie Limburg (NL). Het rectoraat Ell behoorde tot het bisdom Luik, i.t.t. het vlakbij gelegen Swartbroek. De inwoners van Swartbroek konden op grond hiervan niet ter kerke gaan in Ell. Zij waren verplicht tot kerkgang in hun eigen parochiekerk in Weert. De zielzorg in Swartbroek kon ook niet waargenomen worden door de rector van Ell.
33. Karl-Philip, graaf van Cobenzl, geb. 1712, gest. 1770. Was een hervormingsgezind persoon, die de voorrechten van geestelijkheid en adel wilde beperken. Hij voerde een verlichte cultuurpolitiek. Cobenzl vertegenwoordigde de afwezige landvoogd Karel-Alexander van Lotharingen, die tijdelijk naar Bohemen vertrokken was vanwege de Zevenjarige Oorlog (1756-1763).
34. Het district of de dekanij Weert werd in 1569 opgericht; het bestond uit de parochies Weert, Nederweert, Wessem, Meyel en sinds 1620 ook Leveroy. De deken werd door de bisschop uit de vijf pastoors benoemd.
35. Stoutemans was pastoor te Nederweert; deken van 1765-1795.
36. Bedoeld worden waarschijnlijk de Pollaerts-of Molenbeek, thans de Leukerbeek, en het drooggelegde Schoorwater.
37. Alexander III, paus van 1159-1181. In 1179 hield hij het (derde) Concilie van Lateranen.
38. Een beneficium is een kerkelijk rechtspersoon, bestaande uit een geestelijk ambt of geestelijke taken, met de daaraan verbonden inkomsten. Bijv. het Beneficium van de Eerste en Tweede Kapellanie van Weert.
39. De edicten dateren van 1611 en 1613, uitgebracht n.a.v. de Synode van Mechelen en van 1587, n.a.v. de Synode van Kamerijk.

40. De aartshertogen waren souverainen van de (Zuidelijke) Nederlanden van 1598-1621. Zij stierven kinderloos; als gevolg waarvan de soevereiniteit wederom aan Spanje kwam.
41. Volgens de overeenkomst van 19 december 1306, gesloten tussen Gerard, heer van Horn en Altena en het kapittel van Sint Servaas zullen de tienden van Weert voor de helft overgaan van de heer van Horn naar het kapittel. Deze laatste mag er naar eigen goeddunken over beschikken.
42. In het onderhavige geval is dat het Hof van Gelderland in Roermond.
43. RAL, ABR, port. 131, 2a.
44. Buurtschap behorende tot Tungalroy, gelegen aan de weg naar Swartbroek.
45. De H. Marcus is op 25 april; de Kruisdagen zijn op maandag, dinsdag en woensdag voor Hemelvaart; de H. Drieëenheid is op de eerste zondag na Pinksteren; Sacramentsdag is op donderdag na de H. Drieëenheid en Maria Geboorte is op 8 september.
46. RAL, ABR, port. 131, 2a.
47. RAL, ABR, port. 131, 2a.
48. Henricus Joannes Kerens, bisschop van Roermond van 1770-1775. Oorspronkelijk jezuït. Hij vertrok op 29 september 1773 naar Wenen, waar hij biechtvader werd van Maria-Theresia. In 1775 werd hij bisschop van Wiener-Neustadt, later van Sankt Pölten.
49. Karel-Alexander was landvoogd der (Zuidelijke) Nederlanden van 1744-1780. Hij liet het bestuur grotendeels over aan zijn gevolmachtigde ministers, w.o. Cobenzl (zie ook noot 33).
50. RAL, ABR, port. 131, 2a.
51. Een morgen, oppervlaktemaat te Roermond in gebruik, is gelijk aan 1/3 bunder. In Weert bestond 1 bunder uit 4 vierel of 400 roeden. Eén Weerter bunder is 0,8489 ha; een Roermondse 0,9550.
52. De schat is een belasting op grond en erven.
53. De scholtis is de hoogste bestuursambtenaar; wordt aangesteld door de heer van Weert. In andere streken ook wel schout genoemd. Het ambt was van 1643 tot 1795 in handen van de familie Costerius.
54. RAL, ABR, port. 131, 2a.
55. "frivoole praetexten" d.z. beuzelachtige voorwendsels.
56. RAL, ABR, port. 131, 2a.
57. RAL, ABR, port. 131, 2a.
58. GAW, Oud Archief, inv. nr. 2675.
59. De schans van Swartbroek is geëgaliseerd. Thans Ringstraat 3 e.o..
60. RAL, ABR, port. 131, 2a.
61. Eén malder is gelijk aan ¼ mud; 1 malder rogge is ongeveer 117 kg. Haver en gerst wegen aanmerkelijk minder.
62. "Supplianten" d.z. verzoekers.
63. RAL, ABR, port. 51, la.
64. Het decreet is waarschijnlijk ontworpen door Patrice François, graaf de Nény, geb. te Brussel 1716, gest. te Brussel 1784. Chef-president van de Geheime Raad van 1758-1783; jansenistisch ingesteld. Hij gold als de bekwaamste ambtenaar van de Brusselse regering; zijn specialiteit was o.m. kerkpolitiek. Hij gaf een politieke vertaling aan het werk van Van Espen. Streefde naar een "Belgische Kerk" (Église belge), die zich diende te beperken tot het wezenlijke van haar zending. Hierdoor konden misstanden voorkomen worden, waardoor de godsdienst weer aantrekkelijk werd voor de gelovigen. De Kerk der Nederlanden zou autonoom zijn met eigen wetten die haar beschermde tegen Romeinse bedilzucht. Zowel Karel-Alexander van Lotharingen als Cobenzl lieten hem min of meer zijn gang gaan.
65. RAL, SS, inv. nr. 8.
66. RAL, ABR, port. 131, 2a.
67. GAW, Oud Archief, inv. nr. 2675. Volgens resolutie van de magistraat d.d. 30 oktober 1789, Oud Archief, inv. nr. 4, f. 88 werden de kapelmeesters schadeloosgesteld voor de buitengewone kosten. De rekening van de buitengewone proceskosten, dit zijn die kosten die niet door de verliezende partij betaald hoeven te worden, werd onder inventarisnummer 2675 aangetroffen. De rekening bedroeg 240 gulden en 11 stuivers. Tungalroy ontving vanaf het begin (1781) ondersteuning. De magistraat voerde samen met Tungalroy het proces.
68. Cantor is voorzanger.
69. RAL, ABR, port. 131, 2a en RAL, HvG, inv. nr. 165, f. 224v-226v.
70. RAL, ABR, port. 131, 2a.
72. Zuster Helena Mertens heeft in 1753 nog zes jaargetijden gesticht t.i.v. haar broer Jacob, pastoor te Nunhem, haar ouders en zich zelf. Hiervoor stelde zij 75 patacons ter beschikking.
73. GAW, Oud Archief, inv. nr. 2675.
74. RAL, SS, inv. nr. 1661.
75. RAL, HvG, inv. nr. 166, f. 124v-127.

76. Zie ook noot 41. De proceskosten zijn voor 2/3 voor rekening van het kapittel; het overblijvende 1/3 gedeelte wordt gelijkelijk over de beide partijen verdeeld.
77. RAL, HvG, inv. nr. 166, f.130.
78. RAL, SS, inv. nr. 8.
79. GAW, Oud Archief, inv. nr. 2675.
80. RAL, HvG, inv. nr. 166, f.143. Zie ook noot 27.
81. "capelaen curaet" d.i. rector.
82. "competentie" d.i. inkomen/honorarium.
83. "bij provisie" d.i. direct uitvoerbaar.
84. RAL, HvG, inv. nr. 166, f.149 e.v.
85. RAL, ABR, port. 131, 4.
86. C.H. Waegemans is in 1779 J.B. van Halen als rentmeester en meier van de laathof van het Sint Servaaskapittel in Weert opgevolgd.
87. Pyxis is een doosje waarin hosties opgeborgen worden. Het doosje wordt meegenomen om de zieken aan huis te bedienen.
88. RAL, HvG, inv. nr. 166, geen folionummering.
89. RAL, HvG, inv. nr. 469, dd. 1782.
90. RAL, HvG, inv. nr. 167, f. 5v-6v.
91. In 1780 inde het kapittel nog ongeveer 5000 gulden voor de tienden van geheel Weert. Het jaar daarop, 1781, nog slechts ongeveer 1900 gulden en in het bouwjaar 1782 amper 100 gulden. Daarna lopen de netto opbrengsten weer op tot 3000 gulden. 1787 is weer een topjaar namelijk ruim 8000 gulden.
92. RAL, SS, inv. nr. 8.
93. RAL, HvG, inv. nr. 102 en RAL, SS, inv. nr. 1661.
94. Een voet is 0,283 meter.
95. RAL, SS, inv. nr. 1661.

Geraadpleegde archieven

- Gemeentearchief Weert (GAW),
Oud Archief.
- Rijksarchief in Limburg (RAL) te Maastricht,
Archief Bisdom Roermond (ABR),
Archief Kapittel van Sint Servaas (SS),
Archief Hof van Gelder (HvG).

Geraadpleegde literatuur

- Ceijssens L.**
Het theologisch denken en het jansenisme 1640-1730.
In: Algemene Geschiedenis der Nederlanden. -Deel 8 (1979), Bussum.
- Encyclopedie van het Katholicisme/onder red. van E. Hendrixx.**
J.C. Doensen, W. Bocxe.-
Deel 1-3 (1955-1956), Bussum.
- Geradts, J.L.**
Bijdrage tot de geschiedenis van den Souvereinen Raad in het Overkwartier van Gelderland te Ru-
remonde (1580-1794).-Leiden, 1860.
- Habets, Jos.**
Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze ge-
westen zijn voorafgegaan.-Deel 1-3 (1875-1892),
Roermond.
- Mulder, W. en A.H. Eysink.**
Parochie en parochiegeestelijkheid.-
Utrecht/Nijmegen, 1961.
- Nuyens, J.F.**
Geschiedenis der pausen.-
Eindhoven, 1949.
- Pirenne, H.**
Geschiedenis van België.-Deel 5 (1929), Gent.
- Roegiers, J.**
Kerk en Staat in de Oostenrijkse Nederlanden.-
In: Algemene Geschiedenis der Nederlanden.-Deel 9 (1980), Bussum.